

ВЕСІЛЬНІ ТРАДИЦІЇ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКОГО ПОРУБІЖЖЯ (за матеріалами польових досліджень сіл Луганської області)

Світлана Маховська

УДК 392.51.001.36(477.61)

У статті здійснено спробу з'ясувати спільні й відмінні риси в структурі весілля в українських і російських селах Луганської області, сформульовано термінологічні особливості в назвах обрядодій та весільної атрибутики українсько-російського порубіжжя.

Ключові слова: весільні традиції, «сватання» («смотрины»), «оглядини», «підвесілок» («вечерушки»), «весілля» («свадьба»), «коровай» («калач», «лежень»), «покраса» («быки»), «покривання» («повивання»).

The article find out the main differences between weddings structure of the Ukrainian and Russian villages of Lugansk region, determins terminological features in the names of ceremonial and rites wedding attributes of Ukrainian and Russian boundary.

Keywords: wedding traditions, «match-making» («smotriny»), «viewing», «pidvesilok» («vecherushki»), «wedding» («svad'ba»), «round the loaf» («kalatch», «lesgen»), «pokrasa» («bull»), «coating» («povyvannya»).

Весільні традиції, будучи невід'ємною складовою етнокультурної історії народу, містять давні форми укладання шлюбу, весільних дійств і взаємостосунків у сім'ї. Протягом століть у структурі духовної та матеріальної культури зберігається закодована в обрядах і звичаях інформація, на якій базуються уявлення сучасників про шлюб, весілля, сім'ю.

Формування весільного обряду на території Слобідської України, зокрема в межах Луганської області, відбувалося під впливом між-етнічних культурних взаємодій, що визначило локальні особливості весільного обрядодійства українсько-російського порубіжжя. Відомий дослідник історії Слобожанщини Д. Багалій зауважив, що «...з усіх українських земель Слобідська Україна була найтісніше і найщільніше зв'язана з Москвою. В її устрої й культурі, — писав він, — ми бачимо і українську, і російську стихію, що існували поруч одна з одною на її території»¹.

Одним з виявів давніх українсько-російських етнокультурних взаємозв'язків є весільні обряди Луганщини.

Основа даного дослідження становлять польові матеріали, зібрані авторкою в селах Луганської області: в українських — Танюшівка Новопсковського району, Бондарівка Марківського району, Калмиківка Міловського району і російських — Тополі Троїцького району, Чугинка Станично-Луганського району, хутір Вольний Станично-Луганського району. У статті здійснено спробу з'ясувати спільні й відмінні риси в обрядовій, атрибутивній, термінологічній структурі весілля на території українсько-російського пограниччя. Хронологічно польові матеріали охоплюють першу половину ХХ ст. і базуються на інформації, отриманій від жінок середнього та похилого віку, які або вийшли заміж в означений час, або знають про особливості весілля зі слів матерів. Досліджувані в роботі райони в географічному плані межують один з одним і загалом складають північно-східну частину Луганської області.

Заселення Слобожанщини, зокрема Луганщини, було продовженням великого колонізаційного руху українського народу на схід, що відбувався в XVI—XVII ст. на території майже всієї

України. На думку Д. Багалія, «...велика сила народу прийшла в Слобідчину із Гетьманщини, з Лівобережжя, але більша частина їх належала до тих, що прийшла в Лівобережжя з Правобережжя»². Подібної думки дотримується В. Юркевич, який наголосив, що «...природніш було шукати джерела колонізаційного руху навіть за найраніших часів у властиво українських землях — західній Волині і Поділлі, почасти в Галичині»³. На початку XVII ст. великі загони українських селян і козаків оселилися вздовж перших укріплень ліній поблизу Орла, Єльця та інших поселень⁴. Таким чином, населення Слобожанщини утворилося з різних соціальних й етнографічних груп українського народу, що в майбутньому мало великий вплив на формування як матеріальної, так і духовної культури.

Більшість російських поселень у східних районах України виникло в XVII—XVIII ст. Серед російських поселенців переважали вихідці із чорноземного центру Росії — Курської, Воронезької, Орловської, Тамбовської губерній. Притік населення також стимулював економічний розвиток районів. Тому російські села постійно поповнювали переселенці з різних російських і українських губерній. Виникали села, у яких одночасно проживали і українці, і росіяни. Невідмінним був і соціальний склад російських переселенців — державні селяни, однодворці, поміщикові, монастирські селяни, донські козаки⁵. Отже, постійний міграційний рух на території України, зокрема на Слобожанщині, і тривале спільне проживання осіб української і російської національностей сприяли зближенню різних за походженням етнічних груп, відтак і виникненню тісних етнокультурних взаємозв'язків.

Весілля в місцевій традиції українців і росіян мало однакову назву на російській кшталт — «свадьба». На Луганщині весільний сценарій починався з договору про шлюб, який в українців називали «сватанням», а в росіян — «смотринами». Структура цього звичаю була такою. До хати дівчини приходили батьки молодого зі сватом, іноді ще й зі свашкою, і з молодим. Ініціативу брав у свої руки найактивніший одружений чоловік з кола знайомих чи близьких, якого на одній і

тій самій території називали по-різному: «сват», «старший сват», «дружко́». Традиційними на українському «сватанні» були формульовані метафоричні тексти, де фігурували такі персонажі, як «куниця» і «мисливець», «голуб» і «голубка»: «Ми, мисливці, довго шлялися, ходили, блукали, поки на слід напали. А слід веде з вигона до двору, а з двору в хату, в якій ви передержуєте куницю, красну дівцию» [ПМА-1]. У російських селах «смотрины» супроводжували словесними формулами про «купця» і «товар». Під час розмови молода перебувала в іншій кімнаті. Якщо батьки погоджувалися на шлюб, молода виходила з кімнати і кланялася батькам та гостям.

Звичай уклонятися громаді під час весілля відомий ще із часів донського козацтва. За свідченням істориків, молоді приходили зі своїми рідними на майдан — площу, де збиралося козацьке товариство, і, перехрестившись, кланялися на чотири сторони. Після цього молодий, звернувшись до своєї нареченої на ім'я, промовляв: «Ты будь мне жена». Наречена, уклонившись козакові в ноги, на знак підкорення, відповідала: «А ты будь мне мужем». Домовленість скріплювали поцілунком. Отаман, старшини та всі присутні вітали молодих словами: «В добрый час!». На цьому і завершувався козацький весільний обряд⁶.

У сценарії місцевого весілля також спочатку звучить словесна згода молодих на шлюб, після чого молода повинна була розрізати хлібину ножем, колодку якого обов'язково обмотували рушником. А сват промовляв такі слова: «Тепер ти одрізала своє дівоцтво, уже ж ти не дівка будеш, а молодиця. Підеш заміж, знай, щоб рано-рано сухе полотенце висіло на кілочку; віник — щоб вимела все, і на двір не винось, щоб люди не бачили» [ПМА-1]. Отримавши згоду батьків на весілля, сват діставав пляшку горілки і хлібину, клав їх на стіл і казав: «Прийміть наш хліб-сіль». Із цього моменту батьки нареченої і нареченого вважалися сватами. В українських селах побутувало три варіанти звичаю щодо домовленості про шлюб: 1) простий обмін хлібом [ПМА-4; ПМА-7], 2) перерізання хлібини молодою навпіл [ПМА-2] або на чотири частини [ПМА-3], 3) розламування хлібини [ПМА-8]. У росіян хлібом переважно

обмінювалися: мати нареченої приносила в рушнику хліб і віддавала його сватам [ПМА-5].

Наступним передвесільним етапом були «оглядини», за змістом і термінологією характерні як для українських, так і російських сіл. Батьки молодої йшли до сватів оглядати майно молодого, а також хату, у якій житиме їхня донька. На «оглядинах» зазвичай домовлялися про день весілля. «Оглядини» не проводили лише в тому разі, коли парубок був місцевий.

Про тісний зв'язок весільних традицій у селах українсько-російського порубіжжя свідчить ще одне обрядодійство. В українських селах передвесільну вечірку називали «підвесілок», а в російських — «вечерушки». Змістове наповнення обряду характеризується спільними ознаками, а форма проведення має різні варіанти. Зокрема, відмінними є місце проведення обряду [тут і далі підкреслення авторки. — Ред.]: хата дружки — в українських [ПМА-3; ПМА-6], хата молодої або молодого — у російських селах [ПМА-4; ПМА-7]; час проведення: в українців — напередодні весілля [ПМА-3; ПМА-6], у росіян — за тиждень до весілля [ПМА-7] або в останній вівторок перед весіллям [ПМА-5]; персональний склад: присутність чи відсутність хлопців, людей старшого віку тощо.

В українців був звичай спеціально запрошувати на «підвесілок» дівчат, хлопців, старшого віку чоловіків і жінок. До кожного з гостей молода несла «шишку» — головний атрибут запрошення на «підвесілок». У хаті молодої дівчата сідали за стіл, чекаючи на приїзд молодого з хлопцями, а старші люди, з метою отримання своєрідного «викупу» за звільнення для молодих їхнього майбутнього «спального ложа», спеціально ставали на піл. По прибутті молодого старших гостей частували чаркою горілки й «шишкою», після чого ті залишали хату, даючи можливість молоді проводити дівчину заміж [ПМА-2]. Очевидно, цей обряд можна віднести до обрядів переходу, оскільки в ньому простежуються два перехідні аспекти: 1) перехід від статусу «дівчини» і «хлопця» до статусу «жінки» і «чоловіка» через звільнення спального місця як перехідного атрибута, 2) віковий поділ присутніх — молодь не виступала як учасник обряду,

перехід відбувався лише за участю старших людей — представників наступного життєвого циклу. У такий символічний спосіб старші родичі (жінки і чоловіки) поступалися місцем молоді, яка мала, створивши сім'ю, народжувати дітей.

У росіян характерною рисою передвесільних звичаїв були «вечерушки», які, на відміну від української традиції, влаштовували щодня, починаючи з вівторка, на весільному тижні. Для цього молода просила батьків подружок відпустити їх до себе «перья драть». Зібравшись, дівчата готували пір'я для подушок на придане молодій, вишивали, співали пісень. Хлопців на дівич-вечір не пускали, і вони ходили під вікнами, чекаючи завершення вечора, щоб провести дівчат додому. Прощаючись з подругами, молода, за звичаєм, повинна була плакати і дякувати їм за те, що товаришували з нею. «Вечерушки» вважали своєрідним прощанням з дівочтвом.

В українських селах «свашки» (старші жінки з родини молодого) у суботу «їхали за приданим», через що їх називали «приданки». Ліжко разом з постілью виносили на вулицю, гарно застиляли, після чого «свашки» з іншими сусідськими жінками дивилися, чи гарне придане в молодій, чи ні. Вони підкидали подушки вгору, перевіряючи, наскільки ті легкі, і при цьому голосно «хіхкали» [ПМА-3]. У російських селах за кілька днів до вінчання було заведено «покупать постель» (подушки, перини, рушники тощо). За приданим приїжджали «свашки» і «бояри» (друзі молодого). Щоб узяти викуп за придане, молодшого брата або сестру молодій садовили на подушки. Відкупившись солодощами від «малого купця», придане відвозили до хати молодого. Звичай супроводжували так званими «подушечними песнями» [ПМА-7].

Невід'ємною складовою передвесільних звичаїв було випікання весільного хліба й улаштування весільного деревця. В обох етнічних середовищах для випічки весільного хліба мати молодій напередодні весілля запрошувала до своєї хати щасливих у шлюбі жінок, які вміли гарно готувати. Технологія виготовлення весільного хліба в українців і росіян була майже однаковою. Різниця полягала в назві: російському «калачу» відпо-

відав український «коровай». Спочатку випікали основу — «лежень». У лежень утикали гілки, які українці називали «різкі», а росіяни — «сосенки». Їх виготовляли з нарізаних зубчастих шматочків тіста, якими обмотували спеціально оброблені гілки вишні (в українців) або сосни (у росіян). Усе це випікали в печі. Інколи «сосенки» уквітчували. «Коровай», як і «калач», прикрашали цукерками, калиною, квітами і стрічками. Напередодні вінчання, увечері, весільний хліб доставляли в хату молодого. Відповідальних за «коровай» пригощали чаєм із цукерками й печивом, співали «коровайницьких» (укр.) / «коровайных» (рос.) пісень. У деяких українських селах на весіллі було два весільних хліба: «лежнем» називали коровай, який готували в молодого, а в молодій весільний хліб називали власне «короваєм» [ПМА-3].

Серед іншої весільної випічки на території Луганської області виробляли також «єжики», які символізували цнотливість молоді. Про це свідчить такий звичай: коли молодий приїжджав забирати молоду, «дружок» (друг молодого в українців), або «боярин» (друг молодого у росіян), намагався вкрати «єжика», а «дружки» (подруги молоді в обох етнічних середовищах) усіляко перешкоджали цьому. Якщо дівчина втратила цноту до весілля, то в середину «єжика» клали повидло, а якщо йшла заміж чесною — «єжик» був без начинки. З'їдали таку весільну випічку на другий день весілля після першої шлюбної ночі [ПМА-4].

Виразним у передвесільному циклі був момент улаштування весільного деревця як символу початку нової сім'ї. Українці його називали «гільце» [ПМА-1; ПМА-3], «теремок» [ПМА-6], росіяни — «єлки» [ПМА-4]. В обох народів деревце могли робити як у хаті молоді, так і в молодого під час проведення власне «підвесілка» або в будь-який інший день напередодні весілля. Окрім того, у російській традиції весільне деревце виготовляли і під час випікання весільного хліба: старші жінки готували «калач» із «сосенками», а дівчата, одягнені у святкове вбрання, уквітчували гілку ялинки чи сосни і ходили з нею по вулиці та співали пісень.

Зазвичай вінчалися в неділю. У цей день, зранку, дві найближчі подружки молодій готували їй до вінця: одягали фату, віночок з воскових квітів, світле плаття, білі чобітки, на груди прикріплювали весільну воскову квітку / «кветку». Молода підходила до батька, матері, старших братів і в кожному разі просила в них прощення, дякувала за своє виховання. У росіян ці словесні ритуальні слова звучали приблизно так: «Простите меня, батюшка, маменька, братики... Благодарю вас за то, что меня воспоили, воскормили и в люди отдаете» [ПМА-5]. В українців дівчина також висловлювала подяку батькам, після чого вони давали їй своє благословення. Молоду проводжали за стіл, на якому були «коровай» («калач») і «ёжики», а також різноманітні страви. Подружки сідали поряд і, чекаючи сватів від молодого, співали пісень.

У цей час у молодого готували екіпаж для «весільного поїзда» — запрягали коней у «тачанку», «лінійку» або «бричку». В окремих українських селах на означення «весільного поїзда» вживали поняття «бесіда» [ПМА-6] (у стародавній літературі — «зібрання групи людей»). Спочатку молодого і «поїжджан» / «поезджан» частували за столом, після чого батьки благословляли сина, і «весільний поїзд» вирушав за молодю.

З приїздом «весільного поїзда» відбувся ритуал «викупу» молоді, що існував в усіх досліджуваних селах. Спільними для різних сіл було кілька обрядових етапів весілля: молодих обов'язково садили на кожух на «посад», батьки благословляли дітей іконами і частували гостей. Проводжаючи молодю, «свашки» співали пісень:

Ой, помалу, дружки, йдіте,

Пилом не пилюте,

Щоб наша пава

Пилом не припала [ПМА-6].

«Викуп» молоді проходив у декілька етапів. «Поезджане» торгувалися тричі. На перші дві пропозиції «викупу» «свашки» не погоджувалися і лише за третім разом приймали «відкупне» (горілку, гроші тощо), пропускаючи прибулих у двір. У російській традиції перед входом до хати гостей зустрічала нова перепона: від них вимагали «купити косу» молоді. Цей звичай — символ

переходу молоді до нового статусу: від дівчини, своєрідним уособленням якої була «коса», до замінної жінки. Викупивши умовно «косу» грошима або горілкою, «дружко» заходив у сіни, хрестився і звертався до хазяїв: «Сват старшої, сват меншої, дозволяйте войтиць, молодую на посад посадить!» [ПМА-5]. Отримавши дозвіл, він заходив, брав молоду за руку і вів її в комору, де садили на найвище місце — лавку чи стіл, де лежав кожух або шматок овчини. Після цього «дружко» виводив молоду з «посаду», підводив до молодого і, зв'язавши їхні руки хусткою, обводив тричі навколо столу. Біля столу стояли і батьки нареченої, яким спочатку кланялася і дякувала молода, потім — молодий: «Спасибо вам, папаша и мамаша, что (называли ім'я дівчини) воспоили, воскормили и мне, молодцу, наделили. Благословите нас в Божий храм пойтиць, божий-царский венец получить» [ПМА-5]. «Дружко» знімав з «посаду» кожух і клав його перед молодими, які ставали на нього коліньми. У цей час батьки благословляли молодих іконою Божої Матері. Потім «дружко» виводив молодят з хати, вони сідали в екіпаж, прикрашений попонами, квітами, стрічками, і «весільний поїзд» із піснями, примовками й вигуками вирушав до церкви [ПМА-5].

В українців побутував децю інший звичай. Приїхавши за молодю, «поїжджани» давали викуп біля воріт (торги проходили, як і в росіян, тричі), після чого йшли за молодю. Не знайшовши дівчини вдома, «бесіда» вирушала до хати «дружки», куди ховали молоду перед приїздом молодого. Віддавши ще один викуп, молодий з «бесідою» повертався до хати молоді, де їх обох садили на кожух на «посад». Батьки благословляли дітей іконами, частували гостей, а «свашки» при цьому співали:

Горох при дорозі, твій батько в дорозі,

Нічого не знає, що дитя гадає.

А дитя гадає, дружчик збирає [ПМА-6].

Майже однаково (в українців і росіян) проходила після вінчання зустріч молодих у домі молоді. Батьки молодого виходили на поріг й іконою Спасителя благословляли дітей. Водночас «свашки» обсыпали молодих хмелем, зерном, сушеним тереном, цукерками, дріб-

ними монетами. Молода запрошувала гостей за стіл, які сідали в певній послідовності: у центрі — молоді, збоку від молодої — її рідні, збоку від молодого — його рідні. Неодружена молодь вітала молодих і йшла з хати. Інші гості продовжували пити, їсти, співати, танцювати.

На столі перед молодими лежав «коровай» молодої і «коровай» молодого з «різками» (у росіян — два «калача» із «сосенками»). Перед ними були також дві пляшки горілки і дві дерев'яні ложки, перев'язані червоною стрічкою, які в росіян мали назву «быки» [ПМА-5]. В українських селах пляшки з горілкою або вином, перев'язані червоною стрічкою, називали «покраса» [ПМА-6]. Пити молодим у цей день забороняли.

В українців обдаровування молодих відбувалося в перший день весілля після третьої чарки. Кожному гостеві підносили круглу булочку — «шишку» і чарку горілки. При цьому «дружко» обходив гостей з випивкою, а «свашки» роздавали «шишки».

Ближче до вечора переходили до обряду «покривання» / «повивання». Дві «свашки» або заміжні жінки від молодої та молодого вели молоду у віддалений кут, де за розтягнутою великою хусткою або покривалом швидко розплітали дівочу косу, потім заплітали дві коси з кісничками й уклали особливим чином на маківці. Жінки пов'язували молодій хустку, приспівуючи:

Покриванка плаче, покриватись хоче,

Не так покриватись, як поцілуватися.

Після цього «покривальниці» тричі цілувалися. Відтак дівчину вважали молодницею. Гості починали вітати молодих із законним шлюбом [ПМА-1].

Наприкінці дня «свашки» лаштували постіль, після чого «дружко» вів молодих «на покой». За свідченням інформаторів з російських сіл, «дружко» при цьому стежив, щоб молода роззула молодого і потрусила чоботи, з яких мали сипатися просо і монети. Гроші молода брала собі. Іноді, щоб підбадьорити молодих, які соромляться нового статусу, «дружко» зі «свашкою», жартома імітуючи близькість, «гріли постіль» [ПМА-7].

Наступного ранку «сторона молодого» йшла кликати сватів «снідати». У російських селах у

кожного з представників до одягу прикріплювали червоні стрічки або квіти, на знак того, що молода виявилася «без изъяна», зберегла дівочу честь [ПМА-4]. А в українських селах на даху хати вивішували червоний прапор. Запрошені приходили до хати молодого, де відбувалося оголошення «дарів». У російських селах це дійство проводили переважно на другий день весілля, тоді як в українських «дарили молодих» у перший післявесільний день після третьої чарки. За встановленим звичаєм кожному гостеві підносили «шишку», що було обов'язком «свашки», і чарку горілки, якою частував «дружко». Батьки молодої оголошували свої дари. Так само вчиняли батьки молодого, хрещені батьки та інші гості — від наймолодшого до найстаршого.

Святкування «свадьби» могло тривати більше тижня, залежно від можливостей сторін. В обох етнічних середовищах наприкінці весілля побутував звичай «забивати чіп», або «прикорень», якщо видавали заміж останню дочку в сім'ї або одружували останнього сина. Для цього ритуалу заздалегідь витесували довгий кілок, який чоловіки мали повністю забити в землю у дворі молодого чи молодої. В останній день весілля «на воротах» викопували глибоку яму для «чопа», наливали в неї воду, потім кожен по «чопу» наносив удар, випиваючи чарку горілки. Забитий повністю «чіп» свідчив, що в цьому дворі весілля більше не «гратимуть» [ПМА-2].

Кінець весілля фіксувався обрядом, який у росіян мав назву «викуривание сватов», а в українців — «гоніння зозулі». Обряд «викуривання сватов» здійснювали таким чином: після останнього застілля посеред двору або й навіть кімнати підпалювали полин, і густий дим примушував гостей залишити двір [ПМА-4]. В українців натомість «виганяли зозулю». «Сходяться ті люди, що на свадьбі були. Одна з жінок вбирається, кожух навиворот вивертає, рушником і платком підперезується. У миску наливають води, становлять на стіл. Люди заходять, обдарять молодих, вип'ють усе. Тоді “зозуля” як начне у воді отак хлюпостатись, руками б'є, а вода ж розприскується. А ті ж, гості, геть із-за столу вилазять, вилазять. Всіх “зозуля вигнала” — кінець свадьбі!» [ПМА-8].

Наведені матеріали засвідчують, що модель проведення весільного обряду в українців і росіян Луганщини була майже однаковою. Разом з тим спостерігається етнічна відмінність: а) у формі, характері проведення окремих рівноцінних за призначенням обрядодій (наприклад, договору про шлюб, прикрашання весільного деревця, викупу приданого молодої, викупу власне молодої, «посаду» молодих, демонстрації цнотливості дівчини, підготовки до першої шлюбної ночі), б) у своєрідності окремих акцій, атрибутів, які були характерні або лише для українців, або лише для росіян (наприклад, звичай випікати весільні «єжики», звичай «перья драть», звичай «гріти постіль» — у росіян; звичай «виганяти зозулю», звичай запрошувати старших людей на «підвесілок», звичай ховати молоду перед приїздом молодого в хаті «дружки» — в українців). Порівняно більше відмінностей демонструє власне термінологія весільних звичаїв та атрибутів («сватання» / «смотрины», «підвесілок» / «вечерушки», «їхати за приданим» / «покупать постель», «коровай» / «калач», «різки» / «сосенки», «покраса» / «быки», «покривання» /

«повивання»). Окрім того, існують розбіжності у формулізованих метафоричних текстах, що супроводжували окремі етапи весілля, у кількісному складі персонажів, у часі й місці проведення обрядодій. Простежується, з одного боку, і певна порівняльно-географічна закономірність, зокрема, більше подібностей у місцевому весіллі там, де російські й українські села розміщені ближче один до одного (наприклад, с. Тополі Троїцького р-ну і с. Танюшівка Новопсковського р-ну, с. Чугинка Станично-Луганського р-ну і с. Калмиківка Міловського р-ну). З другого боку, окремі структурно-функціональні розходження мають місце й поміж самими українськими селами. У даному разі виявляється залежність від традицій дідів-прадідів, які колись переселилися на Слобожанщину з різних регіонів України.

Отже, зібраний польовий матеріал засвідчує, що на початку ХХ ст. на території українсько-російського порубіжжя весілля обох народів, маючи чимало спільних компонентів, зберігало і низку етнічно самобутніх рис, сучасний стан яких становить окремий інтерес для подальшої дослідницької роботи.

Польові матеріали автора

ГМА-1 — записала С. Маховська в с. Танюшівка Новопсковського р-ну Луганської обл. від Полуніна Дмитра Федоровича, 1930 р. н. *

ГМА-2 — записала С. Маховська в с. Бондарівка Марківського р-ну Луганської обл. від Білокобильської Анни Ігнатіївни, 1917 р. н. *

ГМА-3 — записала С. Маховська в с. Калмиківка Міловського р-ну Луганської обл. від Хрипка Ніни Максимівни, 1940 р. н. *

ГМА-4 — записала С. Маховська на хуторі Вольний Станично-Луганського р-ну Луганської обл. від Сидяченко Марії Яківни, 1925 р. н. **

ГМА-5 — записала С. Маховська в с. Чугинка Станично-Луганського р-ну Луганської обл. від Української Лізи Стефанівни, 1930 р. н. **

ГМА-6 — записала С. Маховська в с. Бондарівка Марківського р-ну Луганської обл. від Ріпки Наталії Михайлівни, 1955 р. н. *

ГМА-7 — записала С. Маховська в с. Тополі Троїцького р-ну Луганської обл. від Попової Уляни Макарівни, 1924 р. н. **

ГМА-8 — записала С. Маховська в с. Танюшівка Новопсковського р-ну Луганської обл. від Кваші Олександри Іванівни, 1925 р. н. *

* — українське село.

** — російське село.

¹Багалій Д. І. Історія Слобідської України / Д. І. Багалій ; передм., комент. В. В. Кравченка ; худож., упоряд. іл. В. О. Ріяка. — Х. : Основа, 1990. — С. 10 : іл. («Пам'ятки історичної думки України»).

²Там само. — С. 28.

³Юркевич В. Еміграція на схід і залюднення Слобожанщини за Б. Хмельницького / В. Юркевич. — К. : Друкарня Всеукраїнської Академії наук, 1932. — С. 2.

⁴Заставний Ф. Д. Українські етнічні землі / Ф. Д. Заставний. — Л. : Світ, 1993. — С. 109.

⁵Русский народный свадебный обряд : Исследования и материалы / АН СССР, Институт этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая ; под ред. К. В. Чистова и Т. А. Бернштам. — Ленинград : Наука, 1978. — С. 160, 161.

⁶Земцов С. Н. Донская свадьба / С. Н. Земцов. — Волгоград : Ниж.-Волж. кн. изд-во, 1989. — С. 36.